

DEZSŐ KINGA JULIANNA

„LÁSSATOK HOZZÁ, ÉS ÉPÍTSÉTEK FÖL ISTENNEK,
AZ ÚRNAK SZENTÉLYÉT”^{*}
(A DEBRECENI REFORMÁTUS EGYETEMI TEMPLOM
ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE)

„RISE UP AND BUILD THE SANCTUARY OF THE LORD GOD, SO THAT YOU MAY BRING THE ARK OF THE COVENANT OF THE LORD.” – THE HISTORY OF THE CONSTRUCTION OF THE REFORMED UNIVERSITY CHURCH IN DEBRECEN. In this essay I try to find the answer to the question of what the main cause of the structure of the University Church was and which were the most relevant stages of the construction. After launching the university in Debrecen, the undergraduates, the professors and the local citizens established a claim to engender a place of worship where they could get an opportunity to inward edification. The negotiations about the church to be constructed began in the 1910’s, after all the quartercentenary of the Reformed College gave the handle for the church’s structure. The University Church was built in vicissitudinous ways and it came up against a lot of difficulties during the second half of the twentieth century. Consequently this fact encumbers the researching of the building’s history. However, the history of construction is trackable by the eight boxfuls of sources of the Archives of the Transilvian Reformed Church District.

A Debreceni Egyetem Főépülete mellett található Egyetemi Templom alig nyolc évtizedes története talán sokkal több érdekfeszítő epizódot tartalmaz, mint néhány sokkal régebbi református templomé. Már az építkezés közben is akadtak olyan nehézségek, amelyek hátráltatták vagy megakasztották a munkafolyamatokat, eredeti funkcióját pedig egy évtizedig sem láthatta el. Debrecen 1944-es bombázásakor találatot kapott; a 20. század második felében a Debreceni Egyetemi Könyvtár Hírlap-, Folyóirat- és Zeneműtáraként működött; 2006 óta pedig ismét a Debreceni Református Egyetemi Gyülekezet alkalmainak ad otthont. Az eseménydús, közel nyolcvan esztendő feldolgozása igen alapos kutatómunkát igényel, hiszen a történeti megszakítottság miatt nem áll rendelkezésre egységes forrásanyag. Kivételt képez azonban az építéstörténet, melynek egésze tökéletesen nyomon követhető a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában található nyolcdoboznyi dokumentum alapján, melyeknek feldolgozása eddig váratott magára. A nagy mennyiségű forrásanyagból, valamint az egyetemi és egyéb dokumentumokból elsősorban arra keresem a választ, hogy mi lehetett az oka az Egyetemi Templom megépítésének, és milyen fontosabb állomásai voltak az építkezés menetének.

* I. Krón. 22:19

Az Egyetemi Templom építésének előzményei

„Az Egyetemi Templom nem csak annyi, hogy van rajta ajtó és ablak [...] ez az épület sokkal több annál.” – mondta találóan dr. Ötvös László nyugalmazott kutató lelkész. Valóban, a templom szimbóluma mindannak szellemiségnek, amit a Református Kollégium tradícióiban gyökerező Debreceni Egyetem képvisel, éppen ezért az épület történeke feltárása és bemutatása nem történhet meg az egyetem- és várostörténeti előzmények ismertetése nélkül.

A debreceni Egyetemi Református Templom megépülésének okait az egyetem református gyökereiben és a város lélekszámának, valamint területének növekedésében kell elsősorban keresnünk. Amikor a 19. század második felében előtérbe került az ország harmadik egyetemalapításának gondolata, több város (Pozsony, Szeged, Győr, Kassa, Pécs, Debrecen) is versengett az új intézmény létesítésének jogáért. A döntés csak az 1910-es években született meg nem egy, hanem mindjárt két egyetem alapításáról, azzal a kikötéssel, hogy azokat fokozatosan fogják bővíteni. Az erről szóló törvényt 1912. július 7-én szentesítette Ferenc József osztrák császár és magyar király, majd Lukács László miniszterelnök is kézjeggyével hitelesítette.¹

A Református Kollégium 1538 óta nevelte ki nem csak a város, de az ország jelentős részének értelmiségét: tanárokat, lelkészeket, nagy hatású költőket, művészeket. Az 1912-ben alapított egyetem három akadémiai tagozatot kapott a kollégiumtól, ezen belül hat teológiai, kilenc jogi és kilenc bölcsészeti tanszéket, s a későbbi bővüléssel csatlakozott ehhez a három tagozathoz az orvosi kar is – ezzel teljessé vált a klasszikus tudományegyetemi képzés palettája. Az ország harmadik egyetemén a személyi állományjelentős hányada szintén a kollégium egykori tanáraiból került ki, bár az egyetemi tanárrá válás nem volt automatikus, de pályázás útján végül az akadémia tanárai közül tizenhetet neveztek ki a Debreceni Tudományegyetem tanszékeire.² S mivel 1932-ben, a központi épület elkészülte után a debreceni felsőoktatás – benne a teológiai oktatás – súlypontja a Nagyerdőre tevődött át, ez a tényező jelentősen növelte az igényt egy új templom megépítésére.

A fent említett tényezők kellőképpen alátámasztják azt, hogy a Magyar Református Egyház és a Debreceni Tudományegyetem ezer szállal kötődtek egymáshoz. Ezt igazolja az is, hogy az újonnan létrehozott intézménynek 1914–1950 között kilenc teológus rektora volt, akik azon munkálkodtak, hogy az egyházi hagyományok és a közel négy-száz éves református szellemiség váljon az új egyetem fundamentumává. Nem véletlen tehát, hogy Csánki Benjámín az 1929–30-as tanév kezdetén rektori székfoglaló beszédében a központi épület befejezését sürgette és hangsúlyozta, hogy: „[...] az egyetem csonka központi épület nélkül, éppúgy csonka egyetemi templom nélkül.” Az Egyetemi

¹ *A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karjának története I.* szerk. PAPP Klára, DE BTK, Debrecen, 2014, 11–12.

² *Uo.*, 12–13; *A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1988, 249–254.

Templom létrejöttének szempontjából ez a fél mondat óriási jelentőségű, hiszen a rektor legalább olyan hangsúlyosnak tartotta a templom megépítését, mint a központi épület elkészültét. Ennek magyarázatában pedig benne van mindaz, ami miatt tulajdonképpen a templom az egyetem központi épülete mellett megépülhetett: „*A város már most is erre terjeszkedik. Az egyetemi ifjúság, a klinikai betegsereg és a templomoktól távol élő itteni városi lakosság nem lehet tovább templom nélkül. Itt megfelelő színvonalú egyetemi szent beszédnek kell hangzani. Az ifjúság lelkével foglalkozni kell.*”³

A tudományegyetem református gyökerein kívül tehát a városfejlődés is kiemelkedő szerepet játszott az új istentiszteleti hely létrehozásában, ugyanis a 19. század második felében Debrecen városmagjában felhalmozódott népességfelesleg új lakóhelyet keresve laza agglomerációs övezetet hozott létre a város határában. Ezt az újonnan benépesült városrészt nevezték Kertségnek, ahol az 1930-as években már kb. 44 000 ezer lakos élt, ami nem sokkal volt kevesebb, mint a városmagban élők száma (kb. 51 000 fő).⁴ Ennek a folyamatnak a része volt a Nagyerdő egyre nagyobb arányú benépesülése, ami lehetővé tette, hogy itt is olyan kiemelkedő jelentőségű építmények kapjanak helyet, mint az egyetem központi épülete, a klinikai telep vagy éppen az Egyetemi Templom.

A templomépítés ötletének felmerülését sokkal korábban kell keresnünk, mint a rektor 1929-es székfoglaló beszéde, ugyanis a Magyar Építőművészek Szövetsége 1913. június 12-én kelt levelében⁵ már arra hívta fel a Tiszántúli Református Egyházkerület közgyűlésének figyelmét, hogy az építendő templomra a kereskedelemügyi miniszter által 1908-ban kiadott szabályzat szerint kell tervpályázatot kiírni. A „Nagy Háború”, valamint a bizonytalan bel- és külpolitikai viszonyok miatt azonban sokáig nem esett szó további lépésekről. Az 1920-as december 2-i debreceni egyházmegyei közgyűlésen került újra napirendre a templomépítés kérdése, ahol immáron a „[...] *debreczeni kálvinisták templom egyesületének templom osztálya* [...]” fordult felterjesztéssel a közgyűléshez, s az határozatot is hozott az ügyben. Döntöttek többek között arról, hogy az új épületnek a Nagyerdő szomszédságában kell helyet biztosítani, továbbá, hogy a tanév nyitó és záró ünnepek istentiszteleteit a felépült templomban a Hittudományi Kar egyik tanárának kell megtartania. S mivel az egyházmegye is kiemelkedő fontosságúnak tartotta a templomépítést, feliratot intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a tervrajz elkészítésének, valamint építési anyagok biztosításának ügyében.⁶ Az ülésen elhangzottakról rövid hírben tájékoztatott a Világ című napilap 300. lapszáma is azzal a kiegészítéssel, hogy az újság tudomása szerint már a következő évben hozzálátanak az építkezéshez.⁷

³ Ötvös László, *Egyetemmé ifjodott kollégium. Rektori pályaképek, székfoglalók*, Debrecen, 2012, 221.

⁴ *Debrecen története IV.*, szerk. TOKODY Gyula, Debrecen, 1986, 84.

⁵ TtREL, I.1.c. 207. *A Magyar Építőművészek Szövetségének levele a Tiszántúli Református Egyházmegye közgyűlésének*, 1913. június 12.

⁶ TtREL, I.99.c.90. *Kivonat a Debreceni Egyházmegyei Közgyűlés jegyzőkönyveiből*, 1920. december 2.

⁷ *Világ*, 11. évf. 300. sz., 1920. december 22.

Erről azonban szó sem volt, hiszen az első világháború, majd az 1920-as trianoni döntés olyan mértékű válságot eredményezett, ami alapjaiban rengette meg az ország gazdaságát, és amivel együtt járt az infláció és a tömeges munkanélküliség is. A válságos 1920-as években az alapvető ellátásra sem jutott fedezet, így egyértelműen a templomépítés kérdése is néhány évre háttérbe szorult, de nem merült teljesen a feledés homályába.

Ahogy az 1929-ben Csánki Benjámint is említette rektori székfoglalójában, a diákságnak egyre nagyobb igénye volt egy olyan istentiszteleti helyre, ahol alkalom nyílt a szellemi és lelki töltekezésre. Ekkor került újra előtérbe az, amiről már kilenc évvel korábban is tárgyaltak, s a Hittudományi Kar diákjai magukhoz is ragadták a kezdeményezést: 1933. novemberében felterjesztéssel fordultak a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökéhez az Egyetemi Templom minél előbbi megépülésének érdekében, mivel úgy vélték, hogy: „[...] az egyetemi ifjúság lelkigondozása nélkül nagy hátrányt szenved.” A hallgatók kérését az Egyházkerületi Közgyűlés tárgyalta, majd továbbküldte az egyházközség elnökségéhez azzal a megjegyzéssel, hogy a templom megépülése nem csupán a diákság érdeke, de Debrecen városáé, az egész egyházkerületé, sőt az egyetemes egyházé egyaránt. Felkérték továbbá a kormányt az építéshez szükséges összeg meghatározására, hiszen a hallgatók már 1300 pengőt gyűjtöttek össze céljuk elérésére.⁸ A felajánlott összeg ugyan elenyésző volt a templom több mint fél millió pengős összköltségvetéséhez képest, a diákok csekély juttatásaihoz viszonyítva azonban nem elhanyagolható.⁹

Erről a felajánlásról, valamint a közgyűlésen elhangzottakról már korábban hírt adott a Dunántúli Protestáns Lap is,¹⁰ kiemelve azt a fontos tényt, hogy Debrecen hozzájárul nem csak a környék, hanem az egész ország fiatalságának lelki épüléséhez. Ez a kijelentés, valamint a híradás ténye egyértelműsíti, hogy a dunántúli protestánsok is szívügyüknek tekintették a debreceni Egyetemi Templom megépülését. Ezt igazolja Ravasz László püspök körlevele is, amiben a Dunamelléki Református Egyházkerület lelkészeinek és gyülekezeteinek áldozatkész szeretetében ajánlotta az Egyetemi Templom építését.¹¹ Arról nincs tudomásunk, hogy tömegesen érkeztek volna felajánlások a Dunántúli és a Dunamelléki Egyházkerületek gyülekezeteiből, az azonban bizonyos, hogy a felhívás elért a legkisebb településekre is, ugyanis a Tolna megyei Alsónyék egyházközsége 1935 februárjában 10 pengős jelképes adománnyal járult hozzá az építkezéshez.¹²

⁸ TtREL, I.1.a.56. 441. ikt.sz. *Kivonat az Egyházmegyei Közgyűlés jegyzőkönyveiből*, 1933. november

⁹ Az 1933/34-es tanévben a hallgatókat támogatni kívánó rektori (egyéni) segély összege 10–25 pengő között volt. – MUDRÁK József, *A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karjának története (1914–1949)*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012, 153.

¹⁰ *Dunántúli Protestáns Lap* 45. évf. 41. sz., 1934. okt. 14. 3.

¹¹ *Magyar Országos Tudósító*. 16. évf. 234. sz. Budapest, 1934. október 17.

¹² TtREL, II.2.c.28. 450. ikt. sz. *A Teológiai Akadémia iratai, Dékáni Hivatal iratai*, 1935. február 14.

Ugyanakkor az egész ország reformátussága fontosnak tartotta a templom ügyét, amit bizonyít az is, hogy az Egyetemes Konvent gyűjtésre szólította fel az egyházkerületek püspökeit az építési költségek támogatására. Ezt határozatban közölte a Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűlésével, s arról is tájékoztatott, hogy a konvent is felkérte a kormányt a templomépítést fedező összeg megszavazására.¹³

Azonban nem csak anyagi vonzata volt a templom megépítésének: a szellemi háttér megalapozása is éppen olyan fontos volt és egy olyan személy nevéhez köthető, aki nagy hatással volt a korszak tudományos teológiai életére. Dr. Csikesz Sándor gyülekezeti, majd tábori lelkészből lett egyetemi tanár Debrecenben, aki mindennél fontosabbnak tartotta a Debreceni Református Kollégium és a magyar reformátusság ősi erejének hangsúlyozását. Csikesz szívügyének tekintette az Egyetemi Templom megépítését, így neki köszönhető az építés szellemi vezetése, hiszen előtte senki sem elmélkedett azon, hogy hogyan lehet úgy megépíteni egy református istentiszteleti helyet, hogy az teljes mértékben a híveket szolgálja.¹⁴

Ezt fejtegette az 1934-es *A református istentiszteleti hely fogalma és megépítésének irányelvei*¹⁵ című dékáni értekezésében, amiben bibliai alapra helyezte a templom belső berendezését, az istentiszteleti hely kialakítását és liturgiális beosztását. Ez a háromirányú építészeti megoldás nem más, mint az akusztika, a horasztika és a dinamika, hiszen csak a jól látható (horasztika) és hallható (akusztika) istentisztelet az, ami a református hívő lelkeket megérinti. Mindezt pedig az igehirdető lelkész és az istentiszteleten résztvevő emberek kényelmes elhelyezkedésének (dinamika) is szolgálnia kell.

A fent említettek tehát azok a források, amelyekben utalást találunk arra, hogy a város, az egyetem, valamint a református egyház új templomot készült építeni – mondhatni – a század első évtizedétől kezdve, gyakorlati megvalósítására azonban sokáig várni kellett. A majd' három évtizedig húzódó templomépítési „ügy” az 1930-as évek végén látszott valósággá válni, ugyanis a kollégium 400 éves jubileuma kiváló apropót szolgáltatott arra, hogy az egyetem központi épülete mellett új istentiszteleti hely épülhessen.

A Debreceni Református Kollégium 400 éves jubileuma

Debrecen 1938-ban ünnepelhette a főiskolai oktatás 350. és a Református Kollégium fennállásának 400. évfordulóját, melynek méltó megünneplésén három tiszántúli püspök is fáradozott. Révész Imrére (1938–1949) maradt azonban az előkészületi munkálatok befejezése és a jubileum fölötti „gyámkodás”, de nem maradt ezzel egyedül,

¹³ TtREL, I.1.a. 57. 272. ikt. sz. *Kivonat az Egyházmegyei Közgyűlés jegyzőkönyveiből*, 1934. november

¹⁴ Ötvös, i. m., 265–297.

¹⁵ *A debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Almanachja és Évkönyve az 1933/34-es tanévről*, Debrecen, 1934, 73–89. *Dékáni értekezés a liturgikai tudományok köréből*. Írta és a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetemnek 1934. június 2-án délben a központi épület Díszudvarán tartott egyetemi évszázad ünnepélyén felolvasta Dr. Csikesz Sándor hittudományi kari dékán.

ugyanis a már említett dr. Csikesz Sándor teológiai professzor ezeknek az előkészületeknek is szellemi vezetője, spiritus rectora volt.¹⁶

Szintén ő volt az a személy, aki 1935 májusában a Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűlése elé terjesztette a jubileummal kapcsolatos elképzeléseket. Ezek között a megvalósítandó tervek között szerepelt az Egyetemi Templom megépítése is, amit főként a magyar állam, az egyetem és a Debreceni Református Egyház szorgalmazott.¹⁷ Még ugyanebben az esztendőben, az új tanév kezdetekor elhangzott leköszönő rektori beszámolóban Tóth Lajos is említést tett arról, hogy 1938-ban a reformátusság nagyszabású jubileumi ünnepségre készül, ahol „*az évforduló koronája*” az Egyetemi Templom felépítése kell, hogy legyen.¹⁸

A tervezett alkotások létrehozása természetesen óriási költséggel járt, amit a Református Kollégium egyedül nem vállalhatott volna magára, s erről folytak is a tárgyalások a magyar állam, valamint a Református Egyház képviselői között. A megállapodás szerint az anyagi költségek úgy oszlottak meg, hogy a magyar állam 1 200 000 pengővel támogatná a jubileumi alkotások megvalósulását, amit 10 éven keresztül évi 120 000 pengő összegű részletekben utalna a jubileum pénztárába. A kollégium három fenntartója (Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen sz. kir. város, Debreceni Református Egyház) pedig kisebb mértékben, de szintén kivenné a részét az anyagi hozzájárulásból 600 000 pengő összegben.¹⁹

Az 1938. esztendő első felében is lázasan folytak tehát az előkészületek, amit egyértelműen igazol a kollégium három fenntartójának felhívása a magyar református gyülekezetekhez. Ebben közölték a nagyszabású jubileumi ünnepség időpontját – október 4–5 –, amin részt vesz az intézmény volt diákja: Magyarország kormányzója, Horthy Miklós, valamint a külföldi protestáns egyházak és egyetemek képviselői, de ekkorra tűzték ki az Egyetemi Templom alapkövének letételét is.²⁰ A megálmodott méltó jubileumi ünnepség megrendezésének azonban útját állta a világpolitika. Ahogyan az ismeretes, 1938 nyarán még javában folytak az előkészületek, de szeptember 29-én Münchenben olyan esemény vette kezdetét, ami véglegesen átírta nem csak az ünnepség, de az európai politika forгатókönyvét is. A müncheni egyezményben három nagyhatalom: Olaszország, Franciaország és Nagy-Britannia hagyták jóvá Hitler Csehszlovákiával szembeni követeléseit, s a feszült politikai helyzetben a külföldi vendégeknek nem volt tanácsos elhagyni országukat, így a jubileum nemzetközisége kudarcba fulladt, s el is napolták a nagyszabású ünnepséget. 1938. október 4-én ugyan megtartották a megemlékezést a kollégium jubileumáról, viszont nagyon szűkre szabott házi ünnepség keretében tették mindezt.²¹

¹⁶ *A Debreceni Református Kollégium története, i. m., 276.*

¹⁷ TtREL, I.99.g.114. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Jubileumi Tervezet*

¹⁸ Magyar Távirati Iroda. 1935. október 7., 20 óra 20 perc

¹⁹ TtREL, I.99.g.114. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Jubileumi Végrehajtóbizottság I. ülésének jegyzőkönyvéből, 1936. december 22.*

²⁰ *Uo.*

²¹ *A Debreceni Református Kollégium története, i. m., 278.*

Fontos részét képezte tehát a jubileumi előkészületeknek az Egyetemi Templom megépítése, s ha úgy tetszik: azért létesülhetett, mert a kollégium méltó módon akarta megünnepelni fennállásának 400. évfordulóját, aminek „koronájaként” tekintettek az új istentiszteleti hely létrehozására. 1938. október 4-én azonban az említett okok miatt nem került sor a tervezett alapkövetelési ünnepségre, így ez 1939 tavaszáig váratott magára.

A Templómépítő Bizottság első ülésétől az alapkövetélig

A tényleges építkezés elkezdését hosszas tárgyalások előzték meg, így az alapkö elhelyezéséig még számos feladata volt az építést koordináló Templómépítő Bizottságnak, ami a Kollégiumi Jubileumi Végrehajtóbizottság albizottságaként működött.

A bizottság elnöke dr. Makkai Sándor, előadója pedig dr. Csikesz Sándor volt, de a tagok között találjuk a város polgármesterét, dr. Kölcsey Sándort; valamint dr. Juhász Nagy Sándort, dr. Bacsó Jenőt, dr. Kállay Kálmánt, dr. Révész Imrét, dr. Varga Zsigmondot mint rendes tagokat; dr. Erdős Józsefet és Paczó Mártont mint szakértőket és Koszta Józsefet jegyzői minőségben. Először 1937. november 30-án ültek össze bizottsági ülés keretében, ahol elsőként arról tárgyaltak, milyen formátumban történjen a tervpályázat meghirdetése. Ennek tárgyalását az anyagi helyzet tisztázatlanságára hivatkozva elhalasztották, döntést hoztak azonban a templom végleges helyének megállapításáról, ami ekkor még az egyetem Főépületének bal oldalán, ahhoz hozzáépítve kapott volna helyet. Az elhelyezésről hozott döntés azonban korántsem volt véglegesnek tekinthető.²²

Két és fél héttel később, a második bizottsági ülésen tisztázódn látszottak az anyagi kérdések, ugyanis a bizottság előadója, dr. Csikesz Sándor ismertette a jubileumi alkotáskra szánt pontos összegeket, így az Egyetemi Templomét is, amelyet 508 875 pengőben határoztak meg, és ami egyértelműen kevesebb, mint a korábban becsült összeg, de nyilvánvalóvá tették, hogy ettől több semmiképpen sem lehet. Az anyagi keretek meghatározása után döntöttek a pályázati formáról is: országos jeligés tervpályázat került meghirdetésre a Budapesti Közlönyben, a Magyar Mérnökök és Építészek Lapjában, az Építő Művészek és Vállalkozók Lapjában, a Vállalkozásban és az Építkezésben.²³ A tervpályázati hirdetés olyan feltételeket szabott, amelyek jelentősen leszűkítették a pályázók körét, ugyanis csak azok nyújthattak be pályázatot, akik a Magyar Mérnöki Kamara tagjai vagy a Műegyetemen, illetve a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen szereztek mérnöki diplomát. Ezen túl a pályázók ebben a dokumentumban szembesülhettek a Bíráló Bizottság tagjainak névsorával, melynek elnöke nem kisebb tekintély volt, mint Maklár Károly, a Tiszántúli Református Egyházkerület

²² TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Templómépítő Bizottság I. rendes ülésének jegyzőkönyvéből*, 1937. november 30.

²³ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Templómépítő Bizottság II. rendes ülésének jegyzőkönyvéből*, 1937. december 18.

püspöke; de a tizennégy pontba szedett feltételsorban szerepelt az első három helyezett pályadíjának összege (3000–2000–1000 pengő) is.²⁴ A tervpályázat kihirdetése mellett a második ülésen Paczó Márton mint szakértő előterjesztette a templom műszaki leírását, azaz a tervezési irányelveket, amiben közölték a templomtér belső elrendezését, a férőhelyek és a helyiségek számát, illetve meghatározták a benyújtandó pályázatok kötelező mellékleteit (tervrajzok, három gépelt oldalnyi műleírás stb.).²⁵

Amikor harmadik alkalommal ült össze a Templomépítő Bizottság, ismét napirendre került a templom elhelyezésének kérdése, melynek tekintetében elsődleges szempont az volt, hogy az ülésen megjelent kultusz-államtitkár, dr. Tasnádi Nagy András a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevében jóváhagyja azt. Ez azonban nem valósult meg, hiszen Hóman Bálint kultuszminiszter döntését tolmácsolva az államtitkár bejelentette, hogy a templom semmiképp sem építhető hozzá az egyetem központi épületéhez. A döntést két egyszerű érveléssel támasztotta alá a felsőbb vezetés: a tervezett megoldás megbontaná egyrészt az egyetem központi épületének, másrészt pedig az építendő templom építészeti egységét. Bejelentésében a leendő lelkész személyéről is tájékoztatott, aki Hóman Bálint javaslata alapján csak egyetemi, teológiai tanár lehet. Az elhelyezés kérdését most már az elhangzottak fényében a bizottságnak ismét fontolóra kellett vennie, ezért az ülés keretében azonnali helyszíni szemlét tartva abban állapodtak meg, hogy: „[...] az egyetemi templom helye a központi épület bal oldalán elterülő bokor kerítéssel körülhatárolt tisztás legyen. [...] az egyetem épületétől legalább 40 méter távolságban”.²⁶

*A templomépítésre kijelölt telek a központi épület szomszédságában
(forrás: TtREL, I.99.g.113. Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok.)*

²⁴ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Tervpályázati hirdetés, 1938. január.*

²⁵ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Tervezési irányelvek, 1938. január.*

²⁶ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Templomépítő Bizottság III. rendes ülésének jegyzőkönyvéből, 1937. december 31.*

Az Egyetemi Templom megépítésére kiírt jeligés tervpályázati hirdetésre számos pályamű érkezett neves és kevésbé ismert építészek részéről egyaránt, amelyeket a Templomépítő Bizottság elismert szakértőkkel²⁷ kiegészülve egy bíráló bizottsági ülés keretében bontott fel és vitatott meg. A külső és belső kivitelezésről (elhelyezés, homlokzat, lépcsők, helyiségek, ülőhelyek, világítás, fűtés stb.) szinte mindegyik pályamű esetében részletes elemzés született, azonban az „Erős vár a mi Istenünk” jeligével ellátott tervek-nél a bizottság megállapította, hogy: „[...] kezdetlegességénél fogva bírálatra nem alkalmas”.²⁸ Így tulajdonképpen tíz pályaműről folytatódott a további diskurzus, és történt meg később a szavazás is, amire április 12-én került sor a központi épület könyvtárának nagyolvasó-termében. Az első díj a „Melius” és a „400 év” jeligével ellátott pályázatok mellett való kardoskodásból végül 10:2-es szavazattöbbséggel a „Melius” került ki győztesen. A nyertes pályázat kihirdetését követően került sor a jeligés levélke felbontására, amelyből kiderült, hogy a pályázó nem más, mint Borsos József, aki korábban Debrecen város műszaki ügyosztályának vezetője, azaz a város főépítész volt.²⁹ A döntéseket követően a pályaterveket a központi épület könyvtárának nagyolvasó-termében állították ki, így azokat április 28-ig bárki megtekinthette, majd a liturgia szemináriumban helyezték el őket végső megőrzésre.³⁰

A bizottság döntése szerint tehát Borsos Józsefet érte a megtiszteltetés, hogy tervei alapján elkészüljön az Egyetemi Templom épülete, amelynek tökéletességén igen sokat fáradozott. Éppen ezért nem rettent vissza attól sem, hogy eltérő véleményét a Templomépítő Bizottság elé tárja. A tervezési irányelvekkel nem minden esetben értett egyet, kritikáit pedig több tízéves tapasztalatának köszönhetően ésszerű érvekkel támasztotta alá, hiszen nem ez volt az első református templom, amin munkálkodott. Borsos József hódmezővásárhelyi származású építész 1898-ban kapott diplomát a budapesti Műegyetemen, ahol olyan neves művészek keze alatt formálódott tehetsége, mint Pecz Samu, Hauszmann Alajos és Steindl Imre. Jóllehet munkáiban magyarságtudata jelentősen befolyásolta, hiszen nagy hatással volt rá az erdélyi (Kalotaszeg, Székelyföld) népi építészet, de érdeklődése, nyitottsága átívelt az ország határain. Szakmájában kiemelkedő műveltségre tett szert a tanulmányutak alkalmával (a legjelentősebbek: München, Olaszország, Párizs, London, Amerikai Egyesült Államok, Skandináv országok, Berlin stb.), így „vidéki” építész voltának ellenére ismerte a világ építészetének aktuális irány-

²⁷ Az ülésen képviseltette magát egy-egy küldöttel az Iparügyi Minisztérium Magasépítési Osztálya, a Budapesti Mérnöki Kamara, a Magyar Mérnök és Építész-Egylet, a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetsége, a Magánmérnökök Országos Szövetsége, Debrecen város Műszaki Ügyosztálya – TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat az Egyetemi Református Templom tervpályázatait bíráló bizottság ülésének jegyzőkönyvéből*, 1938. április 1.

²⁸ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Debreceni Egyetemi Református Templom bírálatának jegyzőkönyvéből*.

²⁹ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Debreceni Egyetemi Református Templom terveit bíráló Bizottság ülésének jegyzőkönyvéből*.

³⁰ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Templomépítő Bizottság IV. rendes ülésének jegyzőkönyvéből*, 1938. április 30.

vonalaival, s ezt igyekezett kamatoztatni az általa készített tervekben is. Megszállottságát kiválóan jelzi, hogy bár végig harcolta az első világháborút, a frontról is Debrecen Rendőrségi Palotájának terveit küldözte haza, hogy az végre elkészülhessen. 1923-ban Aczél Géza nyugdíjba vonulása után lett Debrecen műszaki ügyosztályának vezetője, vagy ahogyan a köznyelvben volt használatos: „főépítész”. Főépítési jelentősége és nagysága pedig abban áll, hogy tulajdonképpen ő alakította ki a város több pontjának mai képét, így többek között a Déri teret és csatlakozó utcáit, a Tisza István-teret (ma: Egyetem tér), a Horthy Miklós sugárutat (ma: Egyetem sugárút), valamint a köztemető úthálózatát, tereit és a hozzávezető sugárutat, de neki köszönhető a Ravatalozó és Krematórium, a Rendőrségi Palota, illetve a Nagyerdei Stadion (nem azonos a mai Nagyerdei Stadionnal) megépítése is. 1935-ben, miután a városban a Vásáry István-féle vezetés megbukott, Borsost is kényszernyugdíjazták, s ezután nem sok lehetősége nyílt a „világi épületek” tervezésére, így szinte teljes egészében a Református Egyház szolgálatába állította tehetségét. Az 1935 utáni időszakban az Egyetemi Templomon kívül az ő nevéhez fűződik a Református Főgimnázium tornatermének bővítése, a Református Kollégium internátusának bővítése és Szegeden a Honvéd téri református templom tervezése.³¹

Ez is jól mutatja, hogy nem az Egyetemi Templom volt az egyetlen általa tervezett református templom az országban, sőt a szegedin kívül két hódmezővásárhelyi református templom is az ő tervei alapján készült el. Joggal mondhatjuk tehát, hogy megvolt a kellő jártassága és tapasztalata ahhoz, hogy az Egyetemi Templom tervezési irányelveit a lehetőségekhez képest az általa legtökéletesebbnek vélt módon alakítsa át. Nem minden elképzelést sikerült azonban keresztülvinnie a historizáló kialakításhoz makacsul ragaszkodó Templomépítő Bizottság szigorú rostjában, ezért az elkészült mű nem tükrözi teljes egészében Borsos József művészi látását.

Modern felfogását igazolja, hogy élve a korabeli információs technológia nyújtotta lehetőségekkel, a kivitelezés terveit és további ötleteit vetítettképes előadásban tárta az Építető Bizottság elé. De nem csak ilyen formátumban prezentálta elképzeléseit, hiszen több oldalnyi dokumentumot csatolt betérjesztése mellé a mű leírásáról, valamint a templom elhelyezéséről alkotott sajátos véleményéről. A bizottsági tagok körében nem talált teljes mértékben nyitott fülekre, sőt akadt olyan tag – nevezetesen Juhász Nagy Sándor –, akiből olyan mértékű felháborodást váltottak ki az elképzelések, hogy azonnal lemondott tagságáról, és ki is vonult az ülésteremből.³² A legvitatottabb kérdés a következő volt: a homlokzat kiképzésének mindenképpen illeszkednie kellett a kollégium és a központi épület mintájához, s ennek ellenkezőjéről Borsos hosszú levélben próbálta meggyőzni a tagokat újfent nyugati példákat alkalmazva. Az építész Oxford és Cambridge egyetemvárosok épületeinek részletes bemutatásával érvelt, majd áttérve a klinkertégla használatának fontosságára a berlini és koppenhágai templomokra hivatkozott, amelyeket útjai során természetesen saját szemével is alaposan megvizsgált, s

³¹ RÁCZ Zoltán, *Borsos József*, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, 2015.

³² TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Templomépítő Bizottság VI. rendes ülésének jegyzőkönyvéből*, 1938. július 5.

hangsúlyozta, hogy: „[...] a haladás útjába lehet akadályokat gördíteni, a fejlődés menetét lehet késleltetni, de feltartóztatni nem”.³³

A másik legvitatottabb pont az elhelyezés kérdése volt, mellyel kapcsolatos állásfoglalását nem tudta sikerre vinni a bizottság előtt. Borsos elképzelése szerint a templomnak a Tisza István tér és a Vilmos császár körút (ma: Nagyerdei körút) találkozásánál, a sarkon kellene helyet foglalnia, sokkal előrébb, mint ahogyan az az eredeti terveken szerepel, hiszen fontos, hogy az idetévedő idegenek is egyből észrevegyék az épületet. Egyértelmű célja volt ezzel a tervvel, hogy: „[...] a templom kiszabaduljon a központi épület elnyomó hatásából”, s a teóriát ismét pontos számadatokkal és műszaki érvekkel támasztotta alá, abban reménykedve, hogy a bizottság az ő elképzelései mellett foglalja majd állást.³⁴ Nem így történt. Dr. Csikesz Sándor, a bizottság előadója nyilvánvalóvá tette, hogy az elhelyezés kérdésében nem kívánnak eltérni a korábban dr. Tasnádi Nagy András államtitkár által jóváhagyott tervektől, miszerint a templomot az egyetem épületétől 40 m-es távolságban kell elhelyezni. A minisztérium újbóli megkérdése sem hozott eltérő eredményt, ahol ugyancsak ragaszkodtak a döntéshez, és nem járultak hozzá az esetleges változtatásokhoz.³⁵ Az 1938. szeptember 27-én tartott ülés alkalmával azonban Borsos József beszámolt a kultuszminiszternél, gróf Teleki Pálnál tett látogatásáról, aki ígéretet tett arra, hogy személyesen fogja az utolsó helyszíni szemlét végrehajtani és templom végleges helyét kijelölni.³⁶ A szemle október 12-én meg is történt, ahol Teleki gróf a főispán, a polgármester, a püspök és a püspökhelyettes jelenlétében tett pontot a vitás kérdés végére, oly módon, hogy a templom „[...] a megállapított 40 m helyett 17 m közelségbe került a központi épülethez”.³⁷ A helyszín kijelölésében pedig a területen álló hatalmas tölgyfa is szerepet játszott, ugyanis feltételezhetően Teleki ahhoz igazította elhelyezést a következő szavak kíséretében: „Olyan lesz, mint egy bokréta a torony mellett.”³⁸

A tervpályázat nyertesének kihirdetése és az épület végleges helyének megtalálása után nem maradt más hátra, mint hozzálatni a templomépítési munkálatokhoz, ehhez azonban szükség volt egy fővállalkozóra. Személyének megtalálása azonban nem jelentett akkora kihívást, mint a közvélemény ebből fakadó felháborodásának lecsendesítése.

³³ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Borsos József levele a Templomépítő Bizottsághoz*, 1938. május 26.

³⁴ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. A debreceni egyetemi református templom elhelyezése*, 1938. június 8.

³⁵ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Templomépítő Bizottság VII. rendes ülésének jegyzőkönyvéből*, 1938. augusztus 18.

³⁶ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Templomépítő Bizottság IX. rendes ülésének jegyzőkönyvéből*, 1938. szeptember 27.

³⁷ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Templomépítő Bizottság X. rendes ülésének jegyzőkönyvéből*, 1938. október 29.

³⁸ SZENES László, *A Debreceni Egyetemi Templom*, Debreceni Tisza István Tudományegyetemi nyomda, Debrecen, é. n., 5.

A 20 beérkezett ajánlat közül a legkisebb költségvetéssel rendelkező pályázatokat Borsos József ismertette bizottsági ülés keretein belül, a nevek pedig a következők voltak: Székelyhidasi Sebestyén Lajos, Tóth testvérek, vitéz Sipos László. Mivel az utóbbi két vállalkozó kísérléve a kiírás feltételeitől eltérő kikötéseket tartalmazott, ezért kizárták őket a pályázók köréből, mi több, a bizottság tanácsosa, Paczó Márton építész-mérnök feljelentést is tett a Tóth testvérek ellen a Mérnöki Kamaránál, ugyanis azok nem fogadták el Paczó Márton tanácsosi voltát. Az utánuk következő nevek ajánlatai sem bizonyultak olcsóbbnak, mint Sebestyén Lajosé, aki minden munkanemben megnyerte versenytárgyalást, s így őt érte a megtiszteltetés, hogy az Egyetemi Templom építési munkálatainak fővállalkozója lehetett.³⁹ Az egyértelműen anyagi szempontokat figyelembe vevő bizottság ekkor még nem sejtette, hogy a vállalkozó személyének kiválasztása mekkora hatással lesz Debrecen közvéleményére.

Az 1938-as év nem csak a templomépítés ügyében volt meghatározó, ugyanis az ország bel- és külpolitikájában is olyan változások történtek, amelyek egyértelműen hatással voltak az ország társadalmának mindennapjaira, így a debreceni emberek életére is. Ez év májusában került sor az első zsidótörvény elfogadására, ami tulajdonképpen csak olaj volt a tűzre az egyébként is radikalizálódó közvélemény egyre szabadabb negatív véleménynyilvánításában. A Turul Szövetség elnevezésű jobboldali radikális diákszervezet is rögtön szót emelt a zsidó vállalkozó, Székelyhidasi Sebestyén Lajos személye ellen. A szövetség tagjai megfogalmazták: „[...] abban, hogy az egyetemi templomot idegen, zsidó fajú vállalkozó építené fel, súlyos megcsúfolását látjuk a keresztény és faji gondolatnak”. A Templomépítő Bizottság azonban nem értett egyet a „szélsőséges politikai agitáció folyamányával”, s elhatárolódott a radikális megnyilvánulásoktól, mondván, hogy: „mindent a szabályok keretén belül cselekedett, és nem látta lelkiismeretével összeegyeztethetőnek, hogy húsz ezer pengővel többért építtessen közpénzből.” Annyit sikerült a diákságnak elérnie, hogy a bizottság felülvizsgálatát kérte az építkezésen dolgozó munkások vallásának, mire a vállalkozó levelében biztosította őket afelől, hogy egyetlen zsidó vallású személy sem dolgozik a templom építésénél. S bár a bádogos munkát már odaigérte egy Auspitz nevű zsidó mesternek, hajlandó volt erről lemondani, és a bizottság hatáskörébe helyezte a keresztény mester kiválasztását. Így tulajdonképpen a diákság megmozdulásának semmiféle eredménye nem mutatkozott, a feszült helyzet lecsendesedni látszott, Székelyhidasi Sebestyén Lajos pedig folytathatta tovább az elkezdett munkálatokat.⁴⁰

A vállalatba adás körüli botránynak az országos szélsőjobboldali sajtóban is komoly visszhangja volt, ugyanis a Virradat című hetilap arról cikkezett 1938 novemberében,

³⁹ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Templomépítő Bizottság IX. rendes ülésének jegyzőkönyvéből*, 1938. szeptember 27.

⁴⁰ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Templomépítő Bizottság XI. rendes ülésének jegyzőkönyvéből*, 1938. december 16.; KEREPESZKI Róbert, *Feszültségek az Egyetemi Templom építése körül 1938-ban*, Gerundium: Egyetemtörténeti közlemények (2011/1–2), 125–134.

hogy a Templomépítő Bizottság elhatározására az ifjúság tettelegességgel válaszolt, és az egyetem minden fakultásáról eltanácsolták a zsidó diákokat, akik eleget is tettek a jobboldali keresztény diákság kérésének. Mi több, az egyetemi ifjúság azt is elhatározta, hogy maguk akadályozzák meg az építési munkálatokat, ha az szükséges.⁴¹ A történetről beszámolt az Uj kor – A „Nyilastábor” lapja, valamint a Magyarság is, amelyek a korszakban a magyar nacionalizmus kifejeződésének fontos orgánumai voltak.⁴²

*A templom építésének állapota az alapkövetétel napján
(forrás: <http://hdl.handle.net/2437/84729>;
letöltve: 2016. 10. 01.)*

Igen paradox hatást kelthet a vállalatba adás és jóval a munkálatok elkezdését követően az alapkövetételről tárgyalni, de az Egyetemi Templom alapkövetelési ünnepségéhez ugyancsak rögzös út vezetett, s ahogyan azt a fejezetcím is mutatja: nem szokványos módon történt meg. Már javában folytak a Templomépítő Bizottság tárgyalásai a templomépítési munkálatok előkészületeiről, amikor is 1938 áprilisában felvetődött, hogy az anyagi források hiánya miatt csupán eszményi alapkövetelés legyen a tervezett októberi nagyszabású jubileumi ünnepség keretében.⁴³ Az elmaradt nagyszabású jubileumi ünnepség nem befolyásolta a templomépítési munkálatokat, az ekkorra tervezett

⁴¹ *Virradat*, 1938. november 28.

⁴² *Magyarság*, XIX. évf. 255. sz., 1938. november 10.; *Uj kor – A „Nyilastábor” lapja*, IV. évf. 11. sz., 1938. november 11.

⁴³ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Templomépítő Bizottság IV. rendes ülésének jegyzőkönyvéből*, 1938. április 30.

alapkőletételt viszont igen. Az építkezés szeptember 12-én alapkőletétel nélkül kezdődött el, ugyanis a szűkre szabott házi jubileumi ünnepség keretei nem tették lehetővé a templom alapkőletételi ünnepségének megrendezését.

Az épülő istentiszteleti hely falai az 1939-es esztendő első hónapjaiban tulajdonképpen már álltak, ugyanis a márciusi bizottsági ülésen a tetőszerkezettel kapcsolatos munkák vállalatba adásáról tárgyaltak. Domonkos János személyében megtalálták a kedvező ajánlattal előálló, immáron református vallású bádogos mestert, akinek munkájához Debrecen legnevesebb vaskereskedője, a Sesztina cég szolgáltatta az alapanyagot. Szó esett továbbá a toronygomb aranyozásának kérdéséről és a villámhárító elkészítésének vállalatba adásáról is.⁴⁴ S hogy a korabeli gondolkodásban mennyire fért meg egymás mellett a keresztény vallásosság a néphagyományokkal, mi több, babonás szokásokkal való azonosulás, jól mutatja a munkások által a bizottsághoz benyújtott kérés. Leve-lükben azt fogalmazták meg, hogy a Templomépítő Bizottság „[...] e magasztos célokat szolgáló középület tető alá jutásakor, az ősi magyar hagyományokhoz híven bokrétaünnepélyt tartani elrendelni méltóztatnék”.⁴⁵ A kérvény tartalmát Borsos József tárta az ülés elé, akik anyagi források hiányára hivatkozva egyelőre elvetették az bokrétaünnepély⁴⁶ megtartásának gondolatát, de nem zárkoztak el teljes mértékben tőle.

Egyértelmű tehát, hogy 1939 márciusára a templom építésének jelentős részével elkészültek az építők, de ez a tény nem akadályozta meg őket abban, hogy 1939. április 27-én megtartsák a majdnem kész épület alapkőletételi ünnepélyét. Mivel az ünnepség illeszkedett a kollégium négyszázéves jubileumáról való megemlékezés-sorozatba, így ezen a csütörtöki napon nem csupán a templom alapkövét helyezték el, felavatták a Tisza István téren elhelyezett három reformátor, nevezetesen Huszár Gál, Szenczi Molnár Albert és Komáromi Csipkés György szobrát is.

Az ünnepség délelőtt, 11 órakor vette kezdetét a Tisza István téren a kollégiumi kántus énekes szolgálatával, majd dr. Bacsó Jenő rektor mondta el nyitóbeszédét, melyben kiemelte, hogy: „[...] a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem hagyományai a magyarországi kálvinizmus kulturális múltjában gyökereznek, s mert ezzel megörökíteni kívánta a magyar reformáció négy⁴⁷ kiváló egyéniségének emlékét.” Ezt követően felkérte dr. Révész Imrét, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökét, hogy mondja el

⁴⁴ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Templomépítő Bizottság XII. rendes ülésének jegyzőkönyvéből*, 1939. március 29.

⁴⁵ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. A munkások levele a Tiszántúli Református Egyházkerület tek. Egyetemi Templomépítő Bizottságához*, 1939. március 14.

⁴⁶ „Az építkezés közben több alkalom is adódott az áldomással összekövött ünneplésre. Ilyen volt a falak felhúzása, a padlásolás befejezése vagy a tetőszerkezet felállítása. Ilyenkor rendszerint zöld ágat, bokrétafűt állítottak a falra, a födémre vagy a tetőszerkezetre, melyet szalagokkal, kendőkkel díszítettek, esetleg borral teli kulacsot és kalácsot is akasztottak rá. [...] A zöld ág, ill. a bokrétafa állítása rontásselhárító szándékkal történik, hiszen mindkettő a gonosz, ártó hatalmakat távol tartó mitikus erővel rendelkezik, s nemcsak a házépítésben, hanem más népszokások széles körben is fontos szerepet játszanak.” Vö. DÁM László, *Építkezés. Néprajz egyetemi hallgatóknak*, Debrecen, 1992.

⁴⁷ Méliusz Juhász Péter szobra már 1934-ben átadásra került.

szoboravató beszédét, aki magasztos szavak kíséretében mutatta be a három reformátor tevékenységét. A szobrok felállításának jelentőségét pedig ekképpen fogalmazta meg: *„Mind a négy szobor pedig együtt arról beszél és fog beszélni, amíg csak itt állnak és velük együtt Tisza István egyeteme áll, hogy a magyar szívek és a magyar elmék meghódolása a Bibliában szóló Szentháromság egy Isten előtt, nem vallásfelekezeti érdek, hanem emberi és magyar lét- és életügy.”* Az ünnepségen jelen volt az ország vezetésének képviselőjében dr. Jalsoviczky Károly, vallás- és közoktatásügyi államtitkár, aki beszédében kiemelte Debrecen városának évszázados jelentőségét az ország vallási és kulturális életében, a szobrokat pedig Béza Tódor Méliuszhoz intézett szavai⁴⁸ kíséretében adta át a város polgármesterének. Ő pedig megígérte, *„[...] hogy Debrecen híven fogja gondozni ezeket a szobrokat.”* A szoboravatást és átadást követően az ünneplő közönség az épülő templomhoz vonult, ahol dr. Makkai Sándor, a Hittudományi Kar dékánja olvasta Istennek ígését Ezékiel könyvéből, majd imádságban tárta kéréseit a Mindenható felé, mely könyörgésnek summája az alábbi mondatban fejeződik ki: *„Kegyelmes Atyánk! [...] Tedd a tudományt és a hitet, az egyetemet és a templomot egyetlen és elválaszthatatlan életforrássá nemzetünk számára [...]”* A beszédekét követően nem maradt más hátra, mint a templom alapkövére mért kalapácsütés elvégzése, amit dr. Jalsoviczky Károly, dr. Révész Imre és dr. Bacsó Jenő hajtottak végre jeligék⁴⁹ kíséretében.⁵⁰ S hogy mennyire volt ez országos jelentőségű rendezvény, jól mutatja, hogy a szoboravató és alapkö-elhelyezési ünnepélyről a magyar rádió adott helyszíni közvetítést, az eseményekről dr. Máriássy József bemondó tudósított.⁵¹ Az alapköokmányt saját kézjegyével hitelesítette dr. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter, dr. Bacsó Jenő, a debreceni Tisza István Tudományegyetem rektora, dr. Révész Imre püspök, báró Vay László egyházkerületi főgondnok és dr. Kölcsey Sándor, a város polgármestere.⁵²

⁴⁸ Theodor de Béze svájci teológus levelében a következő, az államtitkár által is idézett mondatot írta Méliusznak Juhász Péternek: *„Folytassátok a munkát és legyetek erősek, nemes példáitokkal erősítétek az utat!”*

⁴⁹ Dr. Jalsoviczky Károly jeligéje: *„A zsoltárrival mondom: Boldogok, akik hisznek az Úrban.”*
Dr. Révész Imre jeligéje: *„Jézus Krisztus az a „Szegletkő”, amelyre „aki ráesik, szétzúzatik; akire pedig esik rá, szétmorzsolja azt.” (Mt, 21:44) „Ez az alapkö és ez a templom addig álljon – de addig álljon! –, ameddig itt a Krisztus, csak a Krisztus és az egész Krisztus hirdettetik.”*

Dr. Bacsó Jenő jeligéje: *„Légyen a te kőfalaidban csendesség és jó békeesség [...] (CXXII. Zsoltár), hogy falaid közt a hit, a szomszéd Egyetem falai közt pedig a tudomány szövétneke lobogjon és világítson az idők végtelenségéig Isten dicsőségére s magyar hazánk javára!”*

⁵⁰ *A debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Almanachja és Évkönyve az 1938/39-es tanévről*, Debrecen, 1939, 55–66.

⁵¹ *Rádióélet*, 1939. április. 27.

⁵² TtREL, I.99.g.118. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. A templom alapkövében elhelyezett okmány.*

Az alapköletételtől a templom átadásáig

A templom alapköletéleti ünnepségét követően, májusban Borsos József már arról számolt be a bizottsági ülésen, hogy Székelyhidasi Sebestyén Lajos az elvállalt munkát a kiszabott határidőnél két hónappal korábban befejezte, dr. Csikesz Sándor bizottsági előadó, az építkezés szellemi irányítója pedig ismertette a befejezéshez szükséges teendőköt. Elképzelése szerint a külső munkálatok hiányosságának pótlása után (nemes vakolat, kőburkolat, lépcsőzet, oszlopok, tetőfedés, külső ablakok és ajtók) az épületet másfél évig lehetne pihentetni, amíg kellően fel nem készülnek mind anyagi, mind pedig emberi erőforrások tekintetében, de a bizottság képtelenségnek tartotta a hosszú várakozási időt, ezért az ötletet elvetette.⁵³

S bár nem rendelték el hivatalosan a pihenőidőt, az építkezés különböző anyagi és egyéb okok miatt mégis elhúzódott. Annak ellenére, hogy Magyarország csak 1941-ben lépett be a második világháborúba, hatásai már a kezdetétől érzékelhetőek voltak, hiszen Európában javában folytak a fegyveres harcok, s ez hatással volt az egész kontinens, így hazánk gazdasági életére is. A nagymértékű infláció és az ezzel együtt járó árfolyam-emelkedés természetesen az építési munkálatokat is befolyásolta, ugyanis az az összeg, amit eredetileg az építésre szántak, kevésnek mutatkozott. Legalább ugyanilyen horderejű probléma volt 1941-től a munkások egy részének hadba szólítása és a nyersanyaghiány, ami szintén megakasztotta, sőt késleltette a munkálatok menetét.

Az építésre szánt összegben eredetileg nem szerepelt az orgona, a harangok, a toronyóra és a színes ablakok költsége, így az ezekre szánt összeget a Templomépítő Bizottság hivatott előteremteni. A tervek szerint az orgona finanszírozására a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot kérték meg, s a kultuszminiszter vállalta is az 50 000 pengős költség jelentős részét, de az instabil gazdasági és politikai helyzet miatt a támogatás és végül az orgona megépítése is elmaradt. Jóllehet ekkor csupán elnapolták az orgonaépítés kérdését, de sajnos ez a terv később sem vált valósággá, helyette egy jó minőségű harmóniumot vásároltak az egyházzenei igények kielégítésére, de hasonlóképpen az orgonához, a harangok sem készültek el sohasem. Nem így történt azonban a toronyóra esetében, amely sikerrel elkészült, ennek költségeit pedig Debrecen városa vállalta magára.⁵⁴

A színes ablakok elkészülése az egyik legfontosabb szempont volt a bizottság és kiváltképp Csikesz szempontjából, aki szellemi irányítóként meghatározta az építkezés teológiai hátterét, így a református templomfestészet irányelveit is. Legfontosabb kérdés volt számára, hogy milyen módon lehet alkalmazni a díszítőművészetet az eredendően puritán protestáns istentiszteleti helyek tekintetében, szem előtt tartva a leg-

⁵³ TtREL, I.99.g.113. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Templomépítő Bizottság XIII. rendes ülésének jegyzőkönyvéből*, 1939. május 30.

⁵⁴ TtREL, I.99.g.114. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Az egyetemi református templom építésének rövid története*.

fontosabb alapelvet, miszerint „[...] *semmiféle emberi alakot, szenteket, sőt magát az Úr Jézus Krisztust sem szabad kiábrázolni.*” Mivel az ő elgondolása alapján készült el a debreceni Kossuth utcai templom belső festése, így elképzeléseit az erről írt értekezésben fogalmazta meg, s ezt vette alapul az Egyetemi Templom esetében is.⁵⁵ Az általa meghatározott irányelvek szerint készült el tehát a templom színes üveglakainak festése, melyekre az ábrákat a város szülötte, Haranghy Jenő iparművész tanár tervezte meg, az ablakok gyártását pedig a budapesti Palka cég végezte. A képek a szószék bal és jobb oldalán úgy kerültek csoportosításra, hogy azok az Ó- és Újszövetségnek megfelelően párban álljanak. S bár nem volt elsődleges gondolat, hogy minden templomot ilyen nagyszámú képi ábrázolással kell ellátni, Csikesz mégis szorgalmazta ezt az Egyetemi Templom esetében, mintegy tárlatként a jövőben építendő templomok számára. Szintén Haranghy munkáját dicsérik a templom kazettáinak magyaros motívumai, amit már Erdély évszázados templomaiban is alkalmaztak, így nem volt idegen a „református szemnek”, sőt, Csikesz szerint „[...] *nekünk ez olyan, mint a madárnak a levegő, vagy a halnak a víz.*”⁵⁶

A tervező, Borsos József elképzelései – mint oly sok más esetben – ezen a ponton sem egyeztek a bizottságéval, hiszen ő egészen mást álmodott meg a színes üveglakok díszítéseként. Több ötletet is papírra vetett, melyeknek igencsak kevés köze volt a bibliai ábrázolásokhoz: első tervezete szerint a történelmi Magyarország területén található összes felsőoktatási intézmény és az ország címere került volna kiábrázolásra, második elképzelés az egyetemek mellett a városok és vármegyék címerei voltak, harmadik pedig a leghíresebb külföldi egyetemvárosok címerei.⁵⁷ Természetesen a javarészt egyházi emberekből álló bizottság ezt nem tartotta megvalósíthatónak egy református templom esetében, így Csikesz elképzelései valósultak meg. Sajnálatos módon az ember, aki talán legtöbbet tett a templom elkészüléséért, s építésének és díszítésének irányelveit is lefektette, sohasem láthatta meg az általa annyira várt kész művet. Dr. Csikesz Sándor 1940. február 18-án eltávozott az élők sorából, akiről a Templomépítő Bizottság február 28-i ülésén méltó módon emlékezett meg, s az előadó érdemeit jegyzőkönyvbe iktatták.⁵⁸

Bár a templomépítés javarészt a háború okozta anyagi és emberi erőforrások hiánya miatt elhúzódott, talán megérte a hosszú a várakozási időt, hiszen „[...] *belső el-*

⁵⁵ CSIKESZ Sándor, *Debreceni Kossuth-utcai templom belső díszítése* – Részlet dr. Csikesz Sándor egyetemi professzornak 1937. évi március hó 21-én, délután 5 órakor a Kossuth-utcai templom félszázados fennállása, megújítása, belső díszítése és újra megnyitása alkalmával tartott ünnepi előadásából. Kiadja Debrecen Kossuth-utcai egyházzrész, Városi Nyomda, Debrecen, 1937. 3–4.

⁵⁶ SZENES, *i. m.*, 9–22.

⁵⁷ TtREL, I.99.g.114. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Az Egyetemi Templom belső díszítése. Tervezetek az ablakok festéséhez. Színes ábrázolások*, 1940. február 4.

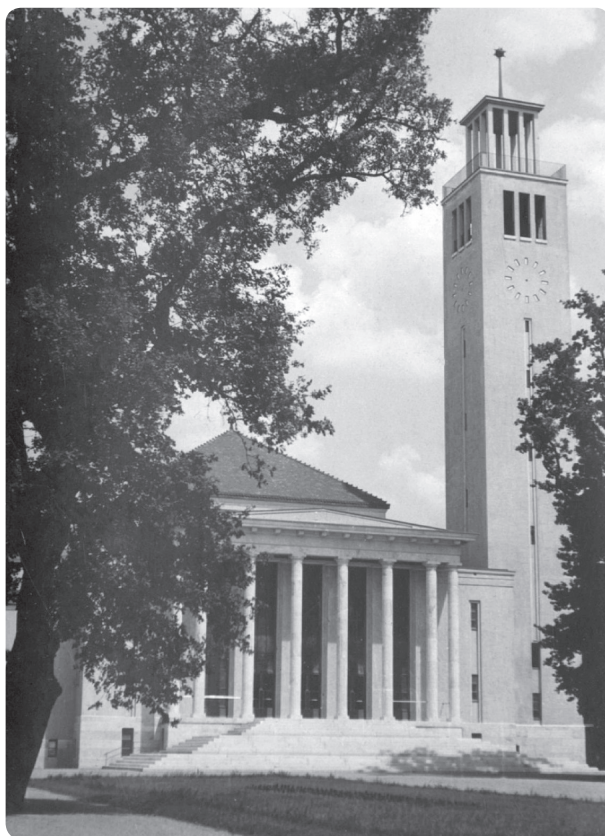
⁵⁸ TtREL, I.99.g.114. *Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Templomépítő Bizottság XVI. rendes ülésének jegyzőkönyvéből*, 1940. február 28. (Csikesz és a templom kapcsolatáról bővebben lásd: FEKETE Károly, *Csikesz Sándor és a debreceni Egyetemi Templom* = „Kezembe veszem és arról elmélkedem” – Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, 2015.

rendezésénél és felszerelésénél fogva világviszonylatban is a legmodernebb templomépületek közé [...]” tartozott 1942-ben.⁵⁹ Elsősorban alaprajza miatt tekinthető különlegesnek, ugyanis a szószerék irányából szélesedő, jól kivehető hegyesszögek nélküli háromszög alak a hang terjedési irányához kívánt igazodni, ezzel is elősegítve az igehirdetés könnyebb hallását és megértését. Nem csak az alaprajz kialakításához volt kiváló érzéke a tervezőnek, de a térkihasználás tekintetében is nagyszerűt alkotott, ugyanis a templomhelyiségen és a mögötte lévő épületrészen (gépház, lakások, hivatalok) kívül az alattuk lévő ún. templomház is beépítésre került. Itt kaptak helyet a különböző gyülekezeti termek, valamint a konyha, a mosdók, raktárhelyiségek stb. Ez az amerikai minta azért volt nagyon praktikus, mivel nem kellett ahhoz új telket vásárolni és építkezni, hogy plusz termeket tudjanak létesíteni. Az 1000 ülőhellyel rendelkező templomot Borsos úgy tervezte meg, hogy szükség esetén 2000 ember is el tudjon helyezkedni benne, ehhez járult hozzá az előcsarnok, ami öt lengőajtó segítségével összenyitható volt a hatalmas templomtérrel. A csarnok két oldalán pedig szokatlan módon ruhatárakat helyeztek el, melynek létrehozása még Baltázár püspök ötlete volt, aki amerikai útján látott ilyesfajta felszereléssel is rendelkező templomokat. A templomtérben helyet kapott a szószerék alatt egy énekmutató tábla, a magyaros díszítésű úrasztala és egy Zsolnay gyártmányú keresztelőmedence, de megtalálhatóak voltak azok a zászlótartók is, ahová az ünnepi istentiszteletek alkalmával az ifjúsági egyesületek helyezték el lobogóikat. Különleges hatást keltett az épületben elhelyezett 2300 villanykörte, amik bár jól el voltak rejtve a

*Az Egyetemi Templom felszentelési ünnepsége 1942. május 17-én
(forrás: <http://hdl.handle.net/2437/82334>;
letöltve: 2016. 10. 01.)*

⁵⁹ *Református Élet*, 1942. május 16.

*Az elkészült Egyetemi Templom 1942-ben
(forrás: <http://hdl.handle.net/2437/78941>; letöltve: 2016. 10. 01.)*

hívek előtt, mégis elképesztő vizuális hatást keltettek: nagy részük a színes üvegtáblák mögött kapott helyet, így az esti világításnál olyan érzése lehetett a bent lévőknek, mintha az ablakon szűrődne be a fény. Természetesen a körték kifelé is világítottak, így az ország egyik legszebben megvilágított épülete volt az Egyetemi Templom.⁶⁰

Ez a korszerű templomépület végül 1942. május 17-én, pünkösd ünnepén került átadásra és felszentelésre. Imával és igehirdetéssel dr. Kállay Kálmán rektor szolgált, az igehirdetés textusát pedig a 24. zsoltárból választotta, amely Isten bevonulásáról szól a neki emelt templomba. A végletekig magasztos templomszentelő imát pedig dr. Révész Imre püspök mondta el, aki e sorokkal zárta fohászatát: „*Ne lakják e helyben oly tudomány, melyben van földi salak, csak a megfeszített Jézustól vett hitet hallják e falak.*”⁶¹

⁶⁰ SZENES, *i. m.*, 6–13. 22–25.

⁶¹ *A debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Almanachja és Évkönyve az 1941/42-es tanévről*, Debrecen, 1942, 108–116.